

Pola vijeka jasenovačkih komemoracija

Salamon Jazbec

Margelov institut, Zagreb;
salamon.jazbec@gmail.com

Прегледни рад

УДК 341.485:343.819.5(497.13)

DOI 10.7251/ТОР2006131Ј

Апстракт: Друштво се присјећа свега што му се dogodilo, на начин који усудно усмјерују силнице садашњости и бојазан пред бујicom будућих часова. Да ли је то права слика прошлости? Вјеројатно није, но обични свијет своју повијест доживљава на начин којем се службена повијест не може приближити. Јасеновачке комеморације губе на значају, с обзиром на то да се почињу доживљавати као још један политички skup, организованим поводом нечега у Лijепој нашој, у live пријеносу и с cjелодневним repetицијama у информативним емисијama. Још једна годишњика крвавих догађања на Балкану, који је увјек на пушкometу између два рата, гдје се један никад незавршени ратни sukob спаја с latentним почетком другог и гдје се трауме једне страдалничке збилје претапaју у трауме друге. Стога се заиста налазимо на беспућима повијесне стварности, гдје се већ једном жртвовани поновно жртвују, ради успостављања нових државних устројстава и њихових елита, са све више mesa, а све мање душе.

Кључне ријечи: комеморација, logor, Јасеновац, Доња Градина

Partizanske јединице ослободиле су Јасеновац и Јасеновачку Posavinu 2. маја 1945.¹ Подручје бившег усташког logора смрти Јасеновац devastirano је недjelju дана прије тога. Уочи повлачења усташке посaде, све су logорске инсталације Logора III минирaне, спaљене и разрушене. Iза усташа су преостали подужи комади жељезничке пруге, дијелови зграде ciglane, столарије, pilане и електричне центре те темелји баракa, стражарнице и полјски bunkerи, а у мјесту Јасеновац нетакнуте двје зграде logора IV Кошара.

¹ Radovan Trivunčić, *Jasenovac i jasenovački logori*, друго dopunjeno i prošireno izdanje, Spomen-područje Јасеновац, 1974 - поглавље „Dosadašnji uviđaji i istraživanja”, str. 38.

Postojao je još i logorski nasip prema Lonjskom polju, Granik na obali Save, kao i čitav logorski zid u dužini od tri i po kilometra.²

Iduće dvije decenije na području uništenog jasenovačkog logora nisu se službeno obilježavala stradanja jasenovačkih žrtava. Bilo je spontanih okupljanja kozaračkih majki, koje su palile svijeće na tom mjestu, ali je pristup lokalitetu od sredine pedesetih godina bio otežan zbog šikare i korova, kao i žičanog opleta kojim su, u svrhu zaštite ostataka logora, bili ograđeni temelji bivšeg logorskog ogradnog zida. Rđavu bodljikavu žicu zamijenila je pocinčana.

Od 1961. do 1990.

Prva, „neslužbena“ komemoracija na području Jasenovca održana je sredinom 1961. godine. Radilo se o okupljanju zabrinutih potomaka jasenovačkih žrtava, koji su tim činom željeli manifestovati nezadovoljstvo i ogorčenje zbog okolnosti da se područje bivšeg logora koristi kao poljoprivredno zemljište.

Druga, „neslužbena“ komemoracija održana je 4. jula 1963. godine, kao vid svojevrsnog protesta jasenovačkih logoraša i rodbine žrtava zbog činjenice da je mjesto jasenovačkog logora zapušteno i bez spomeničkog obilježja. „Jedan dokument iz osamdesetih“, piše u svojoj knjizi *Sećanje u kamenu – okamenjeno sećanje?* dr Heike Karge sa Univerziteta u Regensburgu, „govori da je na prelazu iz pedesetih u šezdesete godine formirana beogradska inicijativa koja se pod imenom 'Akcioni odbor logoraša Jasenovca' borila pre svega za 'postavljanje spomenika palima u Jasenovcu'. Preko ovog Akcionog odbora prvi put su preživeli iz Beograda organizovali zajedničku posetu području na kojem je bio logor i to 'radi odavanja počasti žrtvama koje su pale za slobodu na ovom našem najvećem i najstrašnijem mučilištu, gdje je svaka stopa natopljena krvlju'.“³ Da je ta manifestacija doživljena protestnom od strane vladajućih struktura, dokazuje jedan izvještaj sa sjednice Saveza boraca godinu dana kasnije, gdje je okupljanje na lokalitetu bivšeg logora u Jasenovcu 1963. okarakterizovano kao

² Osim (u međuvremenu gotovo u potpunosti razgrađenog) ogradnog zida te ostalih ruševina zidanih i betonskih logorskih objekata, takvo stanje bilo je još u septembru 1960. Pri gradnji spomenika i uređenju Spomen-područja, do kraja su uništeni i ti posljednji dragocjeni autentični ostaci logorske infrastrukture, pa zamijenjeni (ponešto paradoksalnim) simboličkim ulegnućima u tlu kao ostacima baraka i mučilišta te zemljanim krnjim piramidama za oznaku masovnih grobnica i logorskih stratišta.

mirni protest. Taj izvještaj sa sastanka za podizanje spomenika u Jasenovcu od 10. aprila 1964. o poduhvatu Akcionog odbora logoraša Jasenovca izvještava: „Prošle godine to je bila tiha demonstracija i to je mogao vidjeti svatko tko je bio tamo. Bila je to u stvari javna demonstracija. Tko je bio tamo to je prošle godine doživio.“⁴

Prva „službena“ komemoracija održana je u sklopu otkrivanja spomenika Kameni cvijet, 4. jula 1966.⁵ Iduća, 1967, kad je uređen lokalitet bivšeg logora Jasenovac II Krapje, dizanjem spomenika na tom mjestu i obilježavanjem triju masovnih grobnica. Te prve dvije komemoracije održane su prije osnivanja Spomen-kompleksa Jasenovac, 1. jula 1968, i otvorenja Memorijalnog muzeja tri dana kasnije.⁶ Prva službena komemoracija u Spomen-kompleksu Jasenovac održana je 4. jula 1968. godine, kad je memorijalno područje bilo otvoreno za javnost.⁷

Za vrijeme komemoracije 1966. došlo je do nepredviđenog razvoja događaja, jer je bina, na kojoj se odvijao program, od spomenika s kriptom bila udaljena jedan kilometar, a glavni govornik za govornicom držao predug i suvoparan govor. Autor spomenika Bogdan Bogdanović o tim događanjima svjedoči u svojim autobiografskim zapisima: „Dogodilo se sle-

³ Heike Karge, *Sećanje u kamenu – okamenjeno sećanje? (Steinerne Erinnerung – versteinerte Erinnerung? Kriegsgedenken im sozialistischen Jugoslawien)*; „XX vek“, Beograd, 2014 (prevod s njemačkog: Aleksandra Kostić) – VI. dio, poglavlje „Konzentracioni logor Jasenovac“, glava „Protiv zvaničnog ćutanja: pokrenuti sećanje“, str. 210–211.

⁴ Ibid. Str. 211. Nakon toga su se stvari ipak pokrenule, naročito nakon što je 25. oktobra 1963. područje bivšeg logora posjetila Komisija za bivše političke zatvorenike, internirce i deportirce SUBNORA BiH, koja je dala porazni izvještaj o stanju tog mjesta Predsjedništvu bosanskohercegovačkog ogranka Saveza udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata (Ibid. Vidi str. 213–214).

⁵ Bolje reći: otvaranja, jer zbog svoje monumentalnosti spomenik nije mogao biti pokriven, pa samim time niti otkriven.

⁶ Radna organizacija „Spomen-područje Jasenovac“ u osnivanju započela je rad sredinom 1968. godine, na osnovu odluke Skupštine opštine Novska od 28. maja 1968. U doba podizanja spomenika, uređenja Spomen-područja i organizacije prvih komemoracija, na čelu SUBNOR-a je narodni heroj Đuro Pucar Stari, predsjednik Saveznog odbora SUBNOR-a od 1963. do 1969.

⁷ Područje Donje Gradine otvoreno je za javnost 1988, što se donekle može razumjeti, jer se radi o golemom kompleksu masovnih grobnica kojima se mora pristupati s dužnim poštovanjem i bilo bi zaista užasno svako moguće oskrnjavanje tog područja, bilo neodgovornim radovima, bilo neprimjerenim posjetama ljudi koji nisu dovoljno upoznati s tragedijom mjesta koje pohode. Tek kad je to područje očišćeno i zaštićeno, mogli su se u njega uvesti posjetioci.

deće: govornik je, po ustaljenom običaju, bio preopširan, dalo se zaključiti, po disanju mase, da ga niko i ne sluša. Otпочело je komešanje. Prisutni, u najvećem broju žene u crnini i sa crnim maramama, probili su kordon i preko praznog polja stuštili se ka spomeniku. Više desetina, možda i stotinu hiljada ljudi trčalo je preko polja izbezumljeno grcajući; saplitalo se, posrtalo, padalo. Prodoran, užasan krik, pa produženo potmulo ridanje koje je trajalo najmanje sedam-osam minuta, sve dok masa nije pristigla do samog podnožja spomenika i opkolila ga. Prizor je bio nezemaljski i podsećao na Sudnji dan.⁸

S obzirom na to da je SUBNOR FNRJ bio oficijelni inicijator i finansijer podizanja spomenika i uređenja Spomen-područja, datum središnjih jasenovačkih komemoracija vezan je uz državni praznik Dan borca, koji se obilježavao 4. jula. Na taj je dan 1941. u beogradskoj vili direktora lista *Politika* Vladimira S. Ribnikara, na sjednici Politbiroa CK KPJ, odlučeno da se izda poziv narodima i narodnostima bivše Kraljevine Jugoslavije na oružani ustanak protiv okupatora i domaćih pomagača. Dan borca je kao državni praznik ustanovljen 26. aprila 1956.

Simbolični izbor datuma možemo shvatiti, ali ipak ostaje pitanje da li je taj datum najprimjereniji za komemoraciju jasenovačkim žrtvama. Naime, u samom logoru od svih je borbi najvažnija bila borba za goli život. Oružanog ustanka u toj priči nije bilo. Kad je podignut antifašistički ustanak u Hrvatskoj, 27. jula 1941. u Srbu, jasenovački logor se tek počeo ustrojavati (24. jula naručena je od strane Državnog ravnateljstva za melioracione i regulatorne radove drvena građa za podizanje logorskih baraka). Zadnji logoraši iz kompleksa koncentracionih logora Gospić-Jadovno-Pag bili su prvi logoraši Jasenovca, prvo smješteni pod golim nebom u logoru Bročice, zvanom „Versajev“, te u barakama logora Krapje. Prvi logorski transporti u Jasenovac stižu 20. i 21. avgusta 1941. Dakle, nema korelacije između Jasenovca i Dana ustanka narodâ Jugoslavije, odnosno ustanka u Hrvatskoj. Najbliže nećem što bi se moglo nazvati oružanim otporom bio je upravo proboj zadnjih jasenovačkih logoraša 22. aprila 1945, mada je to više bio pokušaj golorukog proboja kroz bodljikavu žicu.

U SFRJ su se održavale dvije tradicionalne jasenovačke komemoracije, iako je prva, na godišnjicu proboja posljednjih jasenovačkih logoraša, bila namijenjena prvenstveno mladima i posjedovala edukativni karakter. Druga je bila na Dan borca. Osim tih ključnih prigoda, kroz cijelu godinu u

⁸ Bogdan Bogdanović, *Ukleti neimar*; „Feral Tribune“, Split, 2001 - poglavlje „Put niz reku“, str. 163.

Spomen-područje Jasenovac pristižu brojne organizovane grupe osnovnoškolaca, kojima je u školskom programu bila uključena obrazovna posjeta Jasenovcu, pa sam tako i ja posjetio Spomen-područje Jasenovac 1979. Tom smo prilikom pod stručnim vođstvom obišli memorijalni kompleks, u muzeju pogledali izložbu i dokumentarni film o jasenovačkom logoru te odslušali sat istorije. Bio je to izuzetno upečatljiv dio mog osnovnoškolskog vaspitanja i obrazovanja. Za dvadesetak godina rada Spomen-područja Jasenovac, taj memorijalni kompleks posjetilo je gotovo pet miliona ljudi, a od tog broja preko tri četvrtine evidentiranih posjetilaca činili su mladi.

Par nedjelja prije prvih višestranačkih izbora 1990. godine (prvi krug 22. i 23. aprila, drugi krug 6. i 7. maja), donesen je novi Zakon o Spomen-području Jasenovac. Zakon je 6. aprila 1990. potpisan od strane predsjednika Sabora SRH dr Anđelka Runjića, predsjednika Društveno-političkog vijeća Sabora mr Zvonimira Novaka, predsjednika Vijeća opština Sabora mr Mirka Šetine, predsjednika Vijeća udruženog rada Sabora Milana Janusa i predsjednika Predsjedništva Skupštine Republičke samoupravne interesne zajednice kulture Ivana Mihalića. Nakon što je 30. maja 1990. dr Franjo Tuđman izabran za predsjednika Predsjedništva Socijalističke Republike Hrvatske odlukom novoizabranog Sabora SR Hrvatske (u kojem je Hrvatska demokratska zajednica imala 60% mandata⁹ od ukupno njih 351), još iste godine snižen je, odnosno promijenjen službeni status jasenovačkog spomen-područja u park prirode, te su posljedično drastično srezana materijalno-financijska sredstva za njegovo funkcionisanje i održavanje.¹⁰

U prvom članu Zakona stoji da Spomen-područje Jasenovac obuhvaća područje „Spomen-kompleksa Jasenovac i Spomen-područja Donja Gradina”.¹¹ Zanimljivo je da taj zakon najavljuje „organizaciju poslova vezanih za rekonstrukciju i adaptaciju postojećih autentičnih logorskih objekata i njihovog opremanja” – što do danas nije ostvareno¹². Zakon donosi novelu o formiranju redefinisano Savjeta Spomen-područja Jasenovac. „U cilju osiguranja zajedničke i jedinstvene politike zaštite, uređenja, korištenja i prezentiranja Spomen-područja Jasenovac osniva se Savjet Spomen-područja Jasenovac (...). Delegate u Savjet s teritorija Socijalističke Republike Hrvatske delegiraju: Sabor Socijalističke Republike Hrvatske,

⁹ HDZ je u sva tri vijeća Sabora imao sveukupno 205 mandata.

¹⁰ <https://en.wikipedia.org/wiki/Jasenovac_concentration_camp> (16. 9. 2018)

¹¹ Zakon o Spomen-području Jasenovac (NN 15/90), član 1, drugi stav.

¹² Ibid. Član 7, treći stav, peta alineja. Te poslove ima obavljati Radna organizacija „Spomen-područje Jasenovac”, sa sjedištem u Jasenovcu.

Skupština općine Novska, Skupština općine Nova Gradiška, Skupština općine Kostajnica i Republička samoupravna interesna zajednica kulture delegiraju po jednog, a Republički odbor SUBNOR-a Hrvatske dva delegata.”¹³ Prema članu 6 Zakona, zadaća Savjeta je organizovanje spomen-obilježavanjâ utvrđivanjem programa komemoracije, a Savjet ujedno „inicira, razmatra i daje mišljenje o prijedlozima za nova spomen-obilježavanja”.¹⁴

Zadnja središnja predratna komemoracija u Spomen-području Jasenovac održana je 1990. godine.

* * *

U razgovoru s novinarom Nenadom Jovanovićem za zagrebački nedjeljnik *Novosti* u maju 2005, nekadašnji predsjednik Predsjedništva CK SKJ (1981/82) dr Dušan Dragosavac tvrdi da je Josip Broz Tito bez obavještavanja javnosti posjetio Spomen-područje Jasenovac u društvu Edvarda Kardelja, Miloša Minića i samog Dragosavca „između 10. i 11. kongresa SKJ”.¹⁵ Znamo li da je X. kongres SKJ održan 27–30. maja 1974, a XI. 20–23. juna 1978, iz toga bi proizlazilo kako je Tito bio u Jasenovcu negdje u te četiri godine između sredine '74. i sredine '78, a u to je doba Dušan Dragosavac sekretar Izvršnog komiteta Predsjedništva CK SKH. O samom događaju Dragosavac svjedoči ovo: „On (Tito – op. a.) je tada položio cvijeće pred Bogdanovićev spomenik oko čijeg izbora je svojevremeno bilo dileme, jer su mnogi smatrali da je on previše moderan i apstraktan. Dogovoreno je da se o njegovoj posjeti ne izvještava kako ga novinari ne bi salijetali i tražili da se izjašnjava o broju jasenovačkih žrtava.”¹⁶

Devedesete

Krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina prošlog vijeka jasenovačko spomen-područje posjećivalo je između trista i četiristo hiljada posjetilaca godišnje.¹⁷ U tom su razdoblju jasenovačke komemoracije manifestacije od prvorazrednog značaja na polju čitave SFRJ, s mnoštvom popratnih sadržaja.

¹³ Ibid. Član 5. Savjet se mora formirati tri mjeseca od dana stupanja na snagu Zakona, a članovi Savjeta imaju četverogodišnji mandat.

¹⁴ Ibid. Član 6, prvi stav, prva alineja.

¹⁵ <<http://www.skdprosvjeta.com/news.php?id=133>> (23. 9. 2018)

S druge strane, prije ponovnog uspostavljanja državnih jaseno-vačkih komemoracija u Hrvatskoj nakon rata, komemoracija u Jasenovcu svodila se poslije 1995. na spontano okupljanje nekoliko desetina preživjelih logoraša i rodbine žrtava 1996. i 1997, dok je molitvu za žrtve obavljao rimokatolički župnik iz Trnave kod Đakova, don Luka Vincetić (1939–1998), čiji je viktimološki credo vjere bio da „svaku žrtvu tek živi mogu do kraja osmisliti“. S obzirom na to da to područje još nije bilo razminirano, komemoracije se nisu obavljale pokraj spomenika, koji je i sam bio oštećen. Razminiranje je dovršeno 1999. godine, a Spomen-područje dovedeno u funkciju 2000. godine, s tim da se na obnovi monumenta počelo raditi 2002.

U sklopu svoje posjete Gornjim Bogićevcima, Dragaliću i Jasenovcu, hrvatski predsjednik dr Franjo Tuđman posjetio je Spomen-područje Jasenovac i položio vijenac u kriptu Kamenog cvijeta 15. juna 1996. Tom je prilikom izjavio kako „Tito nikada nije posjetio Jasenovac jer je znao da ne može pobjeći od odgovornosti i zato što je od 1945. do 1948. godine na tome mjestu bio komunistički logor u kojem su također ubijani ljudi.“¹⁸

Tuđmanove izmišljotine tog karaktera nisu nepoznate onima koji su upoznati s njegovim publicističkim djelom, jer slične tvrdnje iznosi u svojoj

¹⁶ Ibid. Dr Dušan Dragosavac (Vrebac kod Gospića, 1. jula 1919 – Zagreb, 21. decembra 2014). U razdoblju moguće Titove posjete Jasenovcu, Dušan Dragosavac je sekretar Izvršnog komiteta Predsjedništva CK SKH. Po dr Dragosavcu, Tito je prvi put Jasenovac posjetio 1945. u pratnji Ivana Krajačića Steve, koji je u to doba načelnik Ozne. Za podizanja monumenta u Jasenovcu, pak, Krajačić je predsjednik Sabora SRH. Prema beogradskom novinaru i publicistu Peri Simiću, Stevo Krajačić je kočio projekat podizanja jasenovačkog spomenika, sve dok savezni sekretar narodne obrane general armije Ivan Gošnjak nije zaprijetio da će JNA i narod podići spomenik, ukoliko političko rukovodstvo i dalje nastavi s praksom skrivanja i zataškavanja ustaških zločina na mjestu najvećeg stradalništva nevinog naroda. <<https://blog.vecernji.hr/zvonimir-despot/titov-intimni-prijatelj-ivan-krajacic-stevo-bio-je-protiv-dizanja-spomenika-u-jasenovcu-1078>>

¹⁷ Prema službenim podacima JUSPJ, Spomen-područje Jasenovac obišlo je 2017. godine 12.805 posjetilaca, a prema službenim podacima JUSPDG, Spomen-područje Donja Gradina je iste godine obišlo 12.685 posjetilaca. Ta posjećenost otprilike odgovara onoj koja je bilježena pet godina prije formiranja spomen-područja u Jasenovcu. <<http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=8815>> (25. 9. 2018) <<http://www.rtv-kd.com/u-spomen-podrucju-donja-gradina-prosle-godine-12-685-posjetilaca/>> (25. 9. 2018)

¹⁸ <<https://www.vecernji.hr/vijesti/sto-je-tu-man-rekao-u-jasenovcu-u-lipnju-1996-odajuci-pocast-zrtvama-1245608>> (23. 9. 2018)

infamnoj knjizi *Bespuća povijesne zbiljnosti* još 1989. godine. Pa tako na str. 126 za jasenovački kompleks logora navodi „da je taj prostor (Jasenovac-Gradiška) poslužio za logor novim vlastima, najprije jedinicama Jugoslavenske armije a zatim i civilnim vlastima NR Hrvatske”.¹⁹ Tuđman u istom sklopu utvrđuje da 1946/47. „nisu uništavani samo tragovi ustaškog logora, već i onog poslije njega”.²⁰

* * *

Zakon o Spomen-području Donja Gradina donesen je 9. jula 1996. godine. U prvom članu Zakona stoji sljedeće: „Radi očuvanja trajne uspomene na žrtve ustaško-fašističkog terora pale u Drugom svjetskom ratu na stratištu jasenovačkog koncentracionog logora u selu Donja Gradina, područje Donja Gradina, opština Kozarska Dubica, utvrđuje se Spomen-područjem. Spomen-područje Donja Gradina (...) je znamenito mesto, odnosno nepokretno kulturno dobro od izuzetnog značaja za Republiku Srpsku”.²¹ Iako se eksplicitno ne pominje organizacija godišnjih komemoracija, one su se održavale i u tom razdoblju i prije njega i nakon toga. I ne samo u Donjoj Gradini, već i u samom Jasenovcu.

Pa tako list *Glas srpski* u svom broju od 25. aprila 1994. na prve tri stranice izvještava o održavanju jasenovačke komemoracije pred Kamenim cvijetom, kojoj je prisustvovalo „više od deset hiljada ljudi”.²² Na skupu su učestvovalе državne delegacije, Društvo srpsko-jevrejskog prijateljstva iz Beograda, Udruženje Roma, predstavnici židovske zajednice i izaslanstvo grčkog grada Kavale. Daju se opširni izvaci iz obraćanja skupu. „Dragoljub Acković iz Udruženja Roma rekao je da govori u ime naroda čijeg predstavnika nema među preživjelim logorašima i istakao, u ime mrtvih iz jasenovačkog logora, da je na ovim prostorima potreban mir.”²³ Što se tiče li-

¹⁹ Franjo Tuđman, *Bespuća povijesne zbiljnosti - Rasprava o povijesti i filozofiji zlosilja*, „Nakladni zavod Matice hrvatske”, Zagreb, 1989 - Dio drugi „Povijest kao zločinidba i mitska pričimba”; drugo poglavlje „Tragovima povijesne (pre)-ozbiljnosti i nerazboritosti”; prva glava „Pričinidbe mitomanske pri-povijesti”, str. 126.

²⁰ Ibid.

²¹ *Službeni glasnik Republike Srpske*, Banja Luka; br. 16 od ponedjeljka 22. jula 1996, str. 695.

²² *Glas srpski*; god. LI, br. 7324 od 25. aprila 1994. str. 1 - članak „Komemoracija žrtvama ustaškog genocida '94.' - Zavjet pred žrtvama”.

²³ Ibid.

turgijskog dijela, „na komemoraciji je za spas duša žrtava ustaškog genocida održana molitva na srpskom, hebrejskom i romskom jeziku.“²⁴ Prije održavanja skupa, „Njegovo preosveštenstvo vladika slavonski gospodin Luki-
jan služio je u crkvi u Jasenovcu zaupokoјenu molitvu“.²⁵

* * *

Iako je Vlada Republike Srpske Krajine 22. marta 1995. donijela Odluku o osnivanju Ustanove za zaštitu Spomen-područja Jasenovac, koja bi djelovala u okviru Ministarstva kulture i vjera RSK,²⁶ ta odluka zbog razvoja događaja nije zaživjela.

Nakon 2000.

U Republici Hrvatskoј tradicija državnih jasenovačkih komemoracija obnovljena je 2000. godine.

Od 2000. do 2018. komemoracije se održavaju kontinuirano, i to na datum koji pada na godišnjicu ili oko godišnjice proboја posljednjih jasenovačkih logoraša.

Po članu 4 Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o Spomen-području Jasenovac, koji je donesen 8. marta 2001. godine (NN 22/01), program godišnje službene jasenovačke komemoracije više ne donosi Savjet Spomen-područja Jasenovac, već Hrvatski sabor, na prijedlog Savjeta JUSPJ. Time su širom otvorena vrata politici u Jasenovcu, iako je te politike dakako bilo i prije, međutim, nije se ovako javno naglašavala njena presudna uloga u tom vrlo osjetljivom segmentu. Komemoracija žrtvama Jasenovca ponekad se koristila za političke obračune, bilo unutrašnje prirode, bilo one vanjske. Na ton komemoracije nekadašnji Savjet mogao je uticati, na primjer, specifičnim izborom govornikâ, ili barem pozivom onim govornicima za koje se vjerovalo da će održati govor prikladan duhu okupljanja. Od početka novog milenijuma to više nije moguće, glavni govornici dolaze iz ekskluzivnog svijeta politike i odražavaju trenutne odnose moći na političkoј sceni.

---

²⁴ Ibid.

²⁵ Ibid. str. 2.

²⁶ *Službeni glasnik RSK*, Knin; br. 3/95 str. 137. Član 1 Odluke Vlade RSK br. 05-3-411/95.

* * *

Odlukom Vlade Republike Srpske 2002. godine osnovana je Javna ustanova „Spomen-područje Donja Gradina“. Otad se održavaju komemoracije u Donjoj Gradini; državne od 2005. Od 2010. je ustanovljen fiksni datum njihovog održavanja „na mladi Vaskrs“, nedjelju dana nakon pravoslavnog Vaskrsa.

Taj datum je konsenzualno odabran kako bi pripadnici svih vjerskih zajednica i njihovi vjerski službenici mogli redovno učestvovati u godišnjoj komemoraciji, s obzirom na to da se 22. april često preklapa sa židovskim praznikom Pesaha. Kako je Vaskrs pomičan praznik u katoličkoj crkvi i pravoslavnim crkvama, te ujedno indirektno povezan s Pesahom – koji je opet datumski fiksiran u hebrejskom kalendaru i počinje 14. nisana navečer (*Erev šel Pesah*), ali nije fiksiran ni u gregorijanskom, ni u julijanskom kalendaru – najsigurnije je bilo isključiti svaku koincidenciju pomicanjem komemoracije na nedjelju iza Vaskrsa po Milankovićevom kalendaru. Bilo je slučajeva da židovski kantori ili rabini nisu učestvovali u jasenovačkim komemoracijama zbog preklapanja službene komemoracije s prvim ili drugim, odnosno sedmim ili osmim danom Pesaha (*Švi'i šel Pesah* i *Aharon šel Pesah*), iako ni na četvrti, peti i šesti dan Pesaha (*Hol HaMo'ed*) nije preporučljivo obavljati nešto što nije vezano za proslavu praznika izlaska židovskog naroda iz egipatskog sužanjstva.²⁷

* * *

Prethodnih godina održavale su se u Hrvatskoj dvije židovske komemoracije. Jedna u organizaciji Koordinacije židovskih opština u Republici Hrvatskoj, s predsjednikom Ognjenom Krausom na čelu i s rabinom Lucijanom Mošedom Prelevićem, a druga u organizaciji židovske vjerske zajednice Bet Israel, s bivšim predsjednikom Ivom Goldsteinom na čelu i s rabinom Kotelom Da-Donom. Vjerska zajednica ljubavičerskih hasida u Hrvatskoj, Menora, koju vodi rabin Pinchas Zaklas, ponekad je učestvovala u komemoracijama s jednim ili drugima.²⁸

²⁷ S tim u vezi, čini mi se da još nije osviještena činjenica kako je 1941. Erev Pesah pao na 11. aprila. Tako je proslava izlaska Židova iz egipatskog ropstva pala usred žalosti zbog pada u ustaško ropstvo.

²⁸ Središnji godišnji događaj koji organizuju hrvatski hasidi dešava se za praznik Hanuke, kad se pale svijeće na velikoj metalnoj memori što se za tu priliku postavlja na mjestu srušene središnje zagrebačke sinagoge u Praškoj 7.

Židovski predstavnici nisu učestvovali na komemoraciji 2005. i 2008. godine, zbog odvijanja Pesaha u isto vrijeme. Zbog šizme u hrvatskoj židovskoj zajednici krajem 2005. godine (što je formalizovano sredinom 2006, utemeljenjem Bet Israela 30. juna), na jasenovačkoj komemoraciji 2007. rabin Koordinacije židovskih opština u RH odbio je moliti nakon rabina židovske zajednice Bet Israel. Nakon toga su židovske opštine okupljene u Koordinaciju poslale protestna pisma Javnoj ustanovi Spomen-područje Jasenovac, iskazujući u njima svoje nezadovoljstvo protokolom. Sve je to narušilo dostojanstvo prigode i prelilo sukobe između interesnih grupacija na komemorativno polje.

* * *

Bila je nekad i svojevrсна deseta komemoracija u Staroj Gradišci, u poluslužbenoj organizaciji Rimokatoličke crkve u Hrvatskoj, posvećena zapravo tzv. hrvatskim političkim uznicima u jugokomunističkom režimu.

Sadašnje stanje

I ove godine, kao i prethodne dvije, bile su tri jasenovačke komemoracije, a zapravo ih je sveukupno osam. Jednu organizuje Srpsko narodno vijeće (SNV) i Savez antifašističkih boraca i antifašista RH (SABA RH). Drugu organizuje židovska zajednica. Treća je državna. Predsjednica Republike dolazi sama u Jasenovac. Romska zajednica ima svoju komemoraciju u ljeto. U Donjoj Gradini održava se službena komemoracija. U Mlaci se ove godine takođe održala komemoracija u organizaciji Srpske pravoslavne crkve. U Njujorku se održava komemoracija ispred spomenika jasenovačkim žrtvama u Spomen-parku Holokausta u Bruklinu.²⁹

²⁹

Komemoracije žrtvama Jasenovca u Njujorku održavaju se od 21. aprila 2002. Do postavljanja njujorškog spomenika jasenovačkim žrtvama, komemoracija se držala pored središnjeg spomenika žrtvama Holokausta, na kojem je, između zemalja u kojima je sproveden Holokaust, obilježena i Jugoslavija. Spomenik jasenovačkim žrtvama svečano je otkriven 17. aprila 2005. u Spomen-parku Holokausta (the New York City Holocaust Memorial Park), u dijelu njujorške četvrti Bruklin zvanom Sheepshead Bay. Sto i osmi njujorški gradonačelnik po redu, Michael Rubens Bloomberg, taj dan proglašava Danom sjećanja na žrtve Jasenovca (Jasenovac Day of Commemoration in New York City).

1) U Donjoj Gradini održala se službena komemoracija u nedjelju 15. aprila.

2) Židovska zajednica održala je komemoraciju takođe u nedjelju 15. aprila. Komemoracija je obavljena u organizaciji Saveza židovskih opština RH. Službu je tom prilikom držao glavni rabin ŽOZ-a, Hrvatske i Crne Gore Lucijano Moše Prelević, dok alternativna židovska zajednica Bet Israel nije učestvovala u komemoraciji, kao ni hasidska kongregacija Chabad Croatia - Židovska zajednica Menora.

3) Predsjednica Republike Hrvatske Kolinda Grabar Kitarović bila je u Jasenovcu u petak 20. aprila.

4) U organizaciji SNV i SABA RH održana je komemoracija u subotu 21. aprila.

5) Državna komemoracija bila je u nedjelju 22. aprila i na njoj je kao izaslanik predsjednice RH bio Ivan Zvonimir Čičak. Uz predsjednika Vlade RH Andreja Plenkovića i sedmoro ministara (Davor Božinović, Predrag Štromar, Dražen Bošnjaković, Lovro Kušević, Tomo Medved, Gabrijela Žalac i Nina Obuljen Koržinek), na komemoraciji je bio i predsjednik Sabora RH Gordan Jandroković, kao predstavnik pokrovitelja komemoracije (Sabor). Molitve su predvodili rimokatolički župnik iz Jasenovca i imam iz Siska.

6) Komemoracija u organizaciji Srpske pravoslavne crkve održana je u mjestu Mlaka (opština Jasenovac) u nedjelju 22. april, gdje je patrijarh Irinej u pratnji brojnog sveštenstva i predstavnika vlasti iz Republike Srpske i Republike Srbije posvetio obnovljenu parohijsku crkvu (Hram Svetog proroka Ilije).

7) U Njujorku je tradicionalni komemorativni skup održan u nedjelju 29. aprila.

8) Romska komemoracija bila je u četvrtak 2. avgusta u Uštici.³⁰

Najbrojnija je bila komemoracija u organizaciji SABE RH i SNV-a, na kojoj je bilo oko 3.000 ljudi.

Na njoj je učestvovala i delegacija najjače hrvatske opozicione stranke SDP-a.

Prilikom državne komemoracije, hosovci su razvukli crnu zastavu s natpisom *JASENOVAC - ZA DOM SPREMNI!* ispred opštinskog dječjeg vrtića. Nije ih omela činjenica da su u Jasenovcu hrvatski premijer, ministar

---

³⁰ Na Međunarodni dan sjećanja na romske žrtve genocida u Drugom svjetskom ratu - *Samudaripen*. Komemoraciju u Uštici organizuje Savez Roma u Hrvatskoj „Kali Sara“.

unutrašnjih poslova, ministar branilaca, ministar pravosuđa, ministar uprave, i načelnik Glavnog stožera HV-a Mirko Šundov. A niti je bogme premijera, ministarsku četvorku i generala zbora zasmetala hosovska poruka s ustaškim pozdravom - jer nisu tom prilikom reagovali jasnom javnom osudom tog čina i najavom sankcija zbog provokacije u vrijeme jasenovačke komemoracije posredstvom neustavnog mrziteljskog pokliča pod kojim su činjena jasenovačka zločinstva.

* * *

Na pomolu je još jedna komemoracija, a zapravo komemorativna travestija u organizaciji hrvatskih desničara i njihovih udruženja, koji zagovaraju revizionističku tezu o tri Jasenovca, odnosno, propagiraju laž o postojanju jasenovačkog logora nakon 1945, preko 1947, sve do 1951. Hrvatski desničari tvrde da je kroz to razdoblje u Jasenovcu ubijeno više ljudi nego od 1941. do 1945. Šest dana prije komemoracije u Blajburgu, u nedjelju 6. maja 2018, održan je pohod hrvatskih desničara na Spomen-područje Jasenovac, u organizaciji Autohtone hrvatske stranke prava Dražena Keleminca, čiji je suosnivač bio Krešimir Pavelić. Policija je tom prilikom zaustavila konvoj 12 km od Jasenovca. Skup je bio najavljen. Ko će ih zaustaviti kad bude nenajavljen?

Sadržaj i poruke

Službene jasenovačke komemoracije u Spomen-području Jasenovac s vremenom su poprimile obredni oblik. Sastoje se od izvođenja državne himne, iza koje slijede govori (dužnosnikâ JUSPJ, pa čelnikâ vlasti, predstavnikâ glavnih stradalničkih grupa i preživjelih logoraša). Zatim ide kulturno-umjetnički program, koji obuhvaća recitale ili recitacije te (ponekad) nastupe hor. Hor izvodi - više ili manje prikladne - kompozicije, a capella ili uz pratnju harmonijuma. Sporadično se u tom dijelu upriličuju nastupi operskih pjevača. Vršiti se polaganje vijenaca i buketa cvijeća uz paljenje svijeća i lampiona. U obraćanjima skupu, najproblematičniji su govori predstavnika vlasti (u pravilu: predsjednika Sabora, predsjednika Vlade, a prije i predsjednika Republike), jer se u tim govorima počesto agresivnom retorikom iznose neprilične konstatacije. Primjera ima mnogo, previše da bi ih se u okviru ovog rada obradilo, no postoji jedna stožerna rasprava,

upravo specijalni rat, koji se na tom mjestu i u to vrijeme posredno vojuje oko famoznih *brojeva* s obje strane Save.

Nekih godina imate glavne govornike koji u Jasenovcu bubnu precizni kardinalni broj i još pri tom dodaju kako su to ukupne jasenovačke žrtve. Po srijedi je, naravno, štetna besmislica. Određeni broj žrtava koje su poimenično ustanovljene do nekog datuma, u kontinuiranom popisivanju na osnovu istraživanja i revidiranja prethodnih popisa, nisu ni ukupne, ni konačne jasenovačke žrtve. Već jednu deceniju imamo apsurdnu situaciju u Hrvatskoj da su poimenični popisi žrtava Spomen-područja Jasenovac premašili procjene ukupnih jasenovačkih žrtava s kraja osamdesetih godina prošlog vijeka, kolokvijalno zvanih *Kočovićevim* i *Žerjavićevim procjenama*. Ukoliko znamo da se još nisu učinili komparativni pregledi popisa, nezavisno izrađenih na više strana, u prvom redu u JUSPJ i beogradskom Muzeju žrtava genocida, ali i u okviru Srpske pravoslavne crkve, koja takođe popisuje srpske žrtve Jasenovca, kao i popisa što ih radi jerusalimski Jad Vašem za židovske žrtve Jasenovca, vjerojatno bi skupni poimenični popis žrtava logora Jasenovac već sada prešao stotinak hiljada osoba.

Drugih godina, opet, imate glavne govornike koji preskoče sadržaj i u pomoć odmah zazovu procjene ukupnih jasenovačkih žrtava. To je štetna simplifikacija jedne multifasetne tragične priče i njeno svođenje na numeričku ekstrapolaciju. Takav postupak naprosto vapi za opširnijim razjašnjenjem.

Ako preskočimo devedesete, kad se u Hrvatskoj oficijelno operisalo s brojem od 2.238 poimenično ustanovljenih jasenovačkih žrtava (prema nalazima Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Hrvatskog državnog sabora, koja je djelovala od 11. februara 1992. do 28. maja 2002)³¹ i s Tuđmanovim procjenama o sveukupno 30–40.000 žrtava Jasenovca,³² početkom XXI vijeka u javnosti su se uglavnom pojavljivale dvije vrlo oprečne ukupne brojke jasenovačkih žrtava: sa srpske strane 700.000; s hrvatske 70.000. Te su brojke prodrle i u javni diskurs jasenovačkih komemoracija: s jedne strane Save evociralo se stradanje sedamsto hiljada ljudi; s druge sedamdeset tisuća. Tako ekstremne razlike u procjenama svakako jesu bizarne, ali nisu bez presedana.

³¹ Ista komisija „ustanovila je“ do 1999. da je na području Nezavisne Države Hrvatske „smrtno stradalo“ sveukupno 240 Židova. Prema zadnjem predratnom popisu stanovništva 1931. godine, mjesto Jasenovac imalo je 2.278 stanovnika: dakle, u Jasenovcu je, po saborskoj komisiji, od 1941. do 1945. stradalo toliko ljudi koliko je Jasenovac imao stanovnika 1931.

Uzmimo primjer iz dalje prošlosti, mnogo dalje prošlosti - primjer upravo iz antike. Treći pohod Perzijanaca na Grčku 480. godine prije naše ere. U prvom dijelu knjige *3000 godina pomorskih ratova* prof. dr Boris Prikril piše: „Podaci o perzijskim oružanim snagama vrlo su nepouzdati. To je donekle razumljivo, ako se uzme u obzir da je od toga doba prošlo gotovo 2500 godina, ali je ipak činjenica da o drugim zbivanjima, ratovima i bitkama starog doba postoji sačuvan manji broj podataka no zato sigurnijih. Ili se barem tako čini. Objašnjenje leži vjerojatno u tome što svijet do tad još nije vidio u pokretu tako velike snage, pa je zbog toga što su brojke

32

„Mislim da je predsjednik Tuđman jednom, u vezi sa svojim pisanjem o Jasenovcu, naveo da ako bi broj žrtava Jasenovca bio preko pola milijuna, onda bi to značilo da je u taj zločin bio uključen cijeli hrvatski narod, no ako bi broj žrtava bio višestruko manji, da bi onda to značilo da je za te žrtve odgovoran jedan, ustaški, režim“ (Dr Nikica Barić s Hrvatskog instituta za povijest u razgovoru s novinarom Draženom Ciglenečkim za riječki dnevnik *Novi list* 13. maja 2018. godine) <<http://novilist.hr/Vijesti/Hrvatska/Baric-podrzava-predsjednicu-Nije-svejedno-koliko-je-zrtava-bilo-u-Jasenovcu-treba-i-dalje-istrazivati>> (23. 9. 2018). Dakle, Tuđmanovo trajno opiranje procjenama koje bi premašivale nekoliko desetina hiljada žrtava bio je instinktivan parapovjesničarski manevar u službi pristrane političke retrospekcije hrvatske nacionalne povijesti 1941–45. U medijskoj konferenciji za HINU i HRT te dnevne listove *Vjesnik* i *Večernji list*, kao i za povremenik *Politički zatvorenik*, održanoj u Predsjedničkim dvorima 20. aprila 1996, na jedno pitanje *Vjesnikova* novinara Dražena Ćurića, dr Franjo Tuđman daje sljedeću znakovitu izjavu: „Mislim da imamo puno razloga da upravo ostvarimo tu zamisao da Jasenovac pretvorimo u spomen-područje svih ratnih žrtava. Zašto? Zato što sadašnji Jasenovac, na mjestu sadašnjeg Jasenovca nisu samo žrtve fašizma. Poslije logora Jasenovac, za vrijeme NDH, od 1945. tamo je bio logor i komunističkih vlasti, 1945–1948. Treba utvrditi, zaista, koliko je za vrijeme NDH pobijeno, koliko poslije rata, na tom mjestu. Po mojim, to je vjerojatno javnosti poznato, po mojim spoznajama, po mojim proučavanjima tog pitanja, za vrijeme NDH nije pobijeno više od 40.000 ljudi, i to je golem broj, da je pobijeno 4, ili 4 tisuće... Zna se podatak da u Jasenovac, to je egzaktni podatak, koji se zna, da je u Jasenovac, poime-nično, ušlo 28.000, ali nisu svi pobijeni, jer znatan broj je i izašao. Ali, ima i pojedinačno neevidentiranih, itd. Prema tome, za mene povijestno se tu kreće, da se utvrdi tu to, i da se ta brojka neće kretati više od toga broja. Ali, znači treba utvrditi i one, jer je tu bio logor i od onih koji su se vraćali sa Bleiburga, i drugih, koje su zatvarale komunističke vlasti, i prema tome... Prema tome, ovakav Jasenovac, kakav je danas, on za većinu hrvatskoga naroda ne predstavlja mjesto koje bi hrvatski narod kao takav mogli prihvatiti, jer su oni drugi stradali isto tako, ne u manjoj mjeri. Prema tome, ako želimo pomirbu, ako smo pomirbom došli do hrvatske slobode i hrvatske demokracije, onda upravo moramo i na mjestu Jasenovca, ne da bismo izmiješali kosti žrtava fašizma i

i podaci o njima premašili uobičajene razmjere došlo do pretjeranih procjena. Tako dokumenti staroga vijeka (primjerice historičar Herodot) govore da se snaga tog perzijskog pohoda sastojala od 1200 ratnih i 3000 teretnih brodova s 1.700.000 ljudi. Drugi podaci kazuju da je bilo 1500 ratnih brodova i da su samo njihove posade, vjerojatno s veslačima, brojale 240.000 ljudi. Ako se doda i golema flota teretnih brodova, može se smatrati da je na cjelokupnom brodovlju bilo ukrcano preko 500.000 ljudi. Novija ispitivanja tvrde da je kopnena vojska kralja Kserksa brojila ukupno 400.000 ljudi, a neki tvrde da ih je bilo samo 70.000. Razlike su upravo nevjerovatne, a zapravo su sve to manje-više nagađanja.³³

Mislim da su procjene u rasponu 1:10 - ili čak 1:25 - poprilično razumljiva i očekivana situacija u slučajevima kada nema sačuvane autentične dokumentacije koja bi zorno predočavala prave razmjere nekog događaja ili procesa. Zbivanja pred bitku kod rta Artemizona 480. godine p. n. e. i stradanja u jasenovačkom logoru smrti 1941-1945. spadaju u tu kategoriju. U slučaju Jasenovca, sva je logorska dokumentacija uništena. Sačuvane su tek ponekad po raznim arhivskim fondovima državnih arhiva neke deportacijske liste izdavane od mjesnih redarstava (npr. za Pakrac), ko-

---

komunizma, negoli da bismo upravo tu utvrdili - evo, toliko je stradalo kao žrtve NDH, fašizma, rasnih zakona, ali toliko je stradalo i kao žrtve komunizma, i da bismo iz ovih jama, koje imamo, prenijeli kosti tu, na to mjesto, da bismo također i to utvrdili. Ali da bismo, isto tako, tu, na tom mjestu, ali posebno, razdvojeno, stvorili i mjesta za sve poginule u domovinskom ratu. I, moja je ideja čak žrtve fašizma, domovinskog rata i poimenično, jer za njih znamo, sa križevima, ili kamenima, i žrtve. Prema tome, na taj način to može biti, i Jasenovac može postati mjesto svih ratnih žrtava, koje će opominjati hrvatski narod da je u povijesti bio razdvojen, da je bio doveden u stanje međusobnog sukoba, da se to ne ponovi, i da mrtve pomirimo, kao što smo pomirili i žive, njihovu djecu, njihove unuke..." (iz transkripta razgovora). <https://hr.wikisource.org/wiki/Intervju_predsjednika_Franje_Tu%C4%91mana_20._travnja_1996.> (24. 9. 2018) Iz tog se odgovora očituje gorljiva Tuđmanova želja da se ukupni broj jasenovačkih žrtava drži pod čarolijom kontrolisanog minimuma. Svakojako se pritom prvi povjesničar u Hrvata dovija i koristi svoj autoritet kako bi to bilo permanentno regulisano, barem dok je on na vlasti, a po mogućnosti i mnogo duže - što je bila njegova ispravna procjena. Tuđmanova jasenovačka mantra održala se u Hrvatskoj i posthumno, od kraja 1999. do dana današnjeg.

³³ Boris Prikrič, *Tri tisuće godina pomorskih ratova* - Prvi dio „Bitke mornarica starog doba“; „Nakladni zavod Znanje“, Zagreb i „Otokar Keršovani“, Opatija, 1985 - Poglavlje „Pomorske bitke perzijske flote“, glava „Treći pohod perzijske flote i bitka kod Artemizija“, str. 43.

je su praktično sve već dosad pronađene i objavljene, što u nekim monografijama, zbornicima i stručnim časopisima, što na stranicama pet knjiga o Jasenovcu Antuna Miletića. Ne treba se stoga zgražavati nad činjenicom da se konvencionalne procjene kreću od 70.000 do 700.000 jasenovačkih žrtava, ukoliko odbijemo nepriznate ekstreme od dvije tisuće, ili čak 55 žrtava, s jedne strane, pa do milion i četiristo hiljada s druge.

Problem s nižim procjenama jeste u tome što su ih demantovali sami nepotpuni privremeni poimenični popisi žrtava koji već prelaze 83.000 osoba, pa je za očekivanje da se procjene ukupnog broja žrtava kreću znatno iznad toga broja, od 150.000 naviše.

Ne može se očekivati da će procjene konvergirati i da će se naći neki međunacionalni „kompromis“, jer je to vulgarni povijesni revizionizam. Ne smije se oktroisati razvoj istorijskih nauka, nauka mora dati vlastite odgovore, oslobođena pritisaka i imperativa dnevne politike ili posvećenih strateških ciljeva. Političkim zahtjevima historiografija ne može udovoljavati.

Valja se pomiriti sa spoznajom da nikada nećemo znati prave razmjere jasenovačkih zločinštava. Ona su ogromna i strašna - i to je uglavnom ono najvažnije što o njima znamo. Nije uputno stoga u komemorativnim momentima naglašavati brojeve žrtava, već prepustiti takve kalkulacije stručnjacima i institucijama, a na komemoracijama uvijek iznova pričati priču o balkanskom Ausšvicu i sudbinama ljudi koji su u Jasenovcu stradavali na osnovu zločinačkog rasnog zakonodavstva i genocidne politike ustaške NDH.

* * *

A što se pak toga tiče, na iznenađujućem mjestu pronađoh jednu od najuspješnijih prezentacija jasenovačke makabrične atmosfere, u knjizi koja i sama podsjeća na neku uvezanu komemoraciju žrtvama logora smrti Jasenovac. Radi se o romanu *Dama iz Zagreba* škotskog književnika Philipa Kerra.³⁴ Dio romana događa se u okupiranoj Banjoj Luci, na rušilištu pravoslavnog hrama Svete Trojice u središtu grada, u Banskome dvoru, na Petrićevcu, a dio u Cirihi, Zagrebu i Berlinu, ali najvažniji dio romana zbiva se u Jasenovcu.

Po Gebelsovom nalogu, trojica esesovaca, kapetan Gunther, kapetan Geiger i narednik Oehl, dolaze predati povjerljivo pismo zapovjedniku

³⁴ Edinburgh, 22. veljače 1956 - London, 23. marta 2018.

Jasenovca, koji je nekad bio fratar. Pri odlasku s tog mjesta, na Guntherovu opasku: „Što prije zбришемо s ovog od boga zaboravljenog mjesta, to bolje“, folksdojčer Geiger odvrati: „Skлон sam složitи se s vama, Gunthere. Iako mi se zapravo čini da se Bog možda ne bi slagao. Ne zaboravlja Bog na nas, već mi ljudi zaboravljamo Boga. Njegova bi prisutnost ovdje bila vidljivija da su, umjesto da podignu zatvor s visokim zidinama i onda u njemu muče zarobljenike, izgradili veliku katedralu. Uzveličali slavu Boga i dostojanstvo čovjeka. Baš kao što su drugi ljudi nalik ovima - možda njihovi prapradjedovi - u Zagrebu od cigle izgradili divnu crkvu. U ovom su slučaju, međutim, izgradili nešto što će obilježiti to što čovjek jest i na čemu jest. Posvjedočiti o postojanju onog što svi imamo u sebi - sposobnosti za ubijanje i uništavanje. Vidite, na svaku Sikstinsku kapelu dolazi stotinu mjesta poput ovoga, Gunthere. Pa dajte da vas pitam sljedeće: je li i jedno od toga dvoga vrednije kao izraz ljudskog nastojanja od onog drugog? Ne, naravno da nije. Osobno, ja smatram da Bog nikad nije daleko, čak ni od ovog sramotnog užasa. Možda je to na kraju krajeva ono što užas čini doista užasnim. Svijest da Bog sve to vidi, a ne čini ništa.“³⁵

Zaključak

Nakon državne komemoracije u Jasenovcu 2018. hrvatski premijer Plenković ističe kako je glavni cilj Vlade postizanje dogovora oko jedinstvene jasenovačke komemoracije. Hoće li u tom naumu uspjeti - ostaje da se vidi do aprila 2019.

Po mom mišljenju, međutim, dobro je da postoji više komemorativnih skupova u različite dane i na različitim mjestima, jer je do prije nekoliko godina bila jedna jasenovačka godišnja komemoracija i 364 dana zaborava za Jasenovac. Ovako se Jasenovac pohodi više puta i svečano obilježava jasenovačko stradanje na različite načine, u različito vrijeme i na različitim mjestima: u Jasenovcu, u Donjoj Gradini, u Uštici, u Mlaci, u Njujorku, a trebalo bi se održavati i u Staroj Gradišci, za zatočenice i zatočenike koji su na tom mjestu stradali u ustaškom logoru od 1941. do 1945.

³⁵

Philip Kerr, *Dama iz Zagreba (The Lady from Zagreb)*; „Naklada Ljevak“, Zagreb, april 2016. (prevod s engleskog: Goran Čolakhodžić), str. 242-3 - XXIII. poglavlje, koje se zbiva u logoru Jasenovac i završava riječima: „Jednog će budućeg dana mrtvi iz prošlosti progovoriti o onome što se zbiva ovdje i sada.“

* * *

Jedan od najistaknutijih nosilaca njemačkog kulturnog romantizma, bayreuthski pisac Jean Paul³⁶, kazuje da je sjećanje jedini raj iz kojeg ne možemo biti istjerani.

Sjećanje je isto tako i jedini pakao iz kojeg ne možemo pobjeći. Kultura sjećanja predstavlja mnoštvo prožimanja ličnih rajskih pejzaža i paklenih jama, što se sve skupa s vremenom sklapa u mrtvački pokrov ili pozlatu prošlih dana. Neko se nečega ili nekoga sjeća, s grozom i jezom ili razgaljenošću i nježnošću, s ogorčenošću i bijesnim prijekorom, ili sa zahvalnošću i dubokim ganućem.

S pojavom interneta, istorija se nalazi u živom pijesku. Naša istoriografija je u opako opasnoj poziciji da sve manje za njeno tkanje postaju presudno bitne nesumnjive činjenice i akademski izvori, a sve više lična kazivanja o onome što ljudi tvrde da su doživjeli ili tek od nekoga čuli. Teško je taj trend obrnuti – možda i nemoguće. Uostalom, kako piše dr Valentina Gulić Zrnić u svom prikazu zbornika *Kultura pamćenja i historija*: „Posljednja tri desetljeća su 'vrijeme prisjećanja', vrijeme afektivnog i tankočutnog odnosa prema prošlosti. To je izazvalo kritičku revalorizaciju epistemološkog, metodološkog i reprezentacijskog okvira dotadašnjeg bavljenja prošlošću unutar povijesne znanosti. Naime, ako za 'kulturu pamćenja' više nije važna činjenična nego upamćena povijest, čvrsti temelji starog povjesničarskog zanata znatno su poljuljani. To više nije povijest zaokruženih događaja, koherentnih prikaza, jednoznačnih interpretacija, nego povijest djelomičnih iskaza, konkurentnih prikaza, mnogoznačnih poimanja.“³⁷

* * *

Jasenovačke su komemoracije oduzete narodu i zaplijenjene istoričarima. Otudene su vjerskim licima, otete čak i samim stradalicima, rijetkim preživjelim logorašima i rodbini žrtava, te prepuštene političarima,

³⁶ Pravim imenom: Johann Paul Friedrich Richter (Wundsiedel, 21. mart 1763. – Bayreuth, 14. novembar 1825).

³⁷ Polugodišnjak Instituta za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, god. XLIV, br. 2 iz decembra 2007. godine (ur. Ivan Lozica) – rubrika „Prikazi“; prikaz Valentine Gulić Zrnić zbornika *Kultura pamćenja i historija* (prir. Maja Brkljačić, Sandra Prlenda; Golden marketing–Tehnička knjiga, Zagreb, 2006), str. 244.

koji ih obilno koriste kao svečanu ekstenziju vlastitog dnevnopolitičkog djelovanja.

Kulture pamćenja više nema, bilo kakve bilo gdje. Danas svakodnevicom dominiraju kulturne zasade društvenih mreža. Jedina je zakonitost koje se ljudske jedinice pridržavaju u savremenosti – što bolja samoprezentacija. Ljudi postaju proizvod, i kao produktu, sve se njihovo sjećanje sažima u investiciju nove autopromocije. Za pamćenje u svakodnevnom životu nema mjesta, pa zato i naša istorija, kao zgrada uozbiljenog sjećanja već odaje urušavanje krova, napukline zidina i propadanje temelja.

Šta reći o kulturnim spomenicima na ovim prostorima? Jedan jasenovački Kameni cvijet ne može zamijeniti stotine uništenih židovskih grobalja, na kojima raste korov, ili se dižu stambene zgrade. Puste hiljade kamenih spomenika s vrijednim biografskim zapisima o židovskim pokojnicima prebrušeni su i ponovno upotrebljeni, ili ugrađeni u druge građevine. Ponekad su njima popločani pločnici, kao u Pragu. Tu, pred našim očima i pod našim nogama nestaje memorija. Kako govoriti o kulturi pamćenja i odnosu prema kulturnim spomenicima kad po sjećanju gazimo i po njemu pljujemo?

Možda je ovaj okrugli sto pravo mjesto da se pozove lokalna zajednica na zaštitu i obnovu još postojećih židovskih grobalja u svojoj sredini, kao plemeniti zalog pamćenja jedne značajne zajednice koje ovdje više nema.

Nestala je, ubijena, a jasenovačke poljane i donjogradinske depresije tek su najveće židovsko groblje na ovim prostorima, koje takođe nije prepoznato kao takvo, već se, u anonimnosti mase, izopačenom gematrijom iz nomena pretvara u cifru i zbir.

Govorimo o ljudima, o porodicama, o cijelim ulicama i četvrtima kojih više nema, o bogomoljama i ustanovama kojih više nema, o kućama kojih više nema, ili su u njima neki drugi ljudi koji odbijaju pamtiti i znati. Govorimo o ličnim imenima kojih više nema i bezbrojnim iščezlim porodičnim prezimenima, te čitavom onom finom ličnom doprinosu o kojem više nemamo pojma, niti iko za njega mari, ako se baš ne pripiše nekom bližem i podobnijem iz korpusa dominantne kulture.

Ukoliko svako od nas u svojoj sredini izbije iskrnu senzibilizacije za tako specifičnu metodu spasa memorije na tlu bivših jugoslavenskih zemalja, postigli smo daleko više od ičega što bismo mogli dostići pisanjem i govorjenjem u uskom krugu upućenih ljudi – kojima je ionako sve posve jasno.

Izvori i literatura

- Bogdanović, Bogdan, *Ukleti neimar*, „Feral Tribune“, Split, 2001.
- Karge, Heike, *Sećanje u kamenu - okamenjeno sećanje? (Steinerne Erinnerung - versteinerte Erinnerung? Kriegsgedenken im sozialistischen Jugoslawien)*, „XX vek“, Beograd, 2014 (prijevod s njemačkog: Aleksandra Kostić)
- Kerr, Philip, *Dama iz Zagreba (The Lady from Zagreb)*, „Naklada Ljevak“, Zagreb, april 2016 (prevod s engleskog: Goran Čolakhodžić)
- Krmpotić, Milan, *Tajna ploda - Izabrane pjesme*; „Otokar Keršovani“, Rijeka, 2000.
- Prikrić, Boris, *Tri tisuće godina pomorskih ratova - Prvi dio „Bitke mornarica starog doba“*, „Nakladni zavod Znanje“, Zagreb i „Otokar Keršovani“, Opatija, 1985.
- Trivunčić, Radovan, *Jasenovac i jasenovački logori*, drugo dopunjeno i prošireno izdanje, „Spomen-područje Jasenovac“, Jasenovac, 1974.
- Tuđman, Franjo. *Bespuća povijesne zbiljnosti - Rasprava o povijesti i filozofiji zlosilja*, „Nakladni zavod Matice hrvatske“, Zagreb, 1989.
- Polugodišnjak Instituta za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu, *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, god. XLIV, br. 2 iz decembra 2007. godine (ur. Ivan Lozica)
- Narodne novine*, Zagreb
- Službeni glasnik Republike Srpske*, Banja Luka
- Službeni glasnik Republike Srpske Krajine*, Knin
- Glas srpski*, Banja Luka
- Dražen Ciglencečki, „Barić podržava Predsjednicu: „Nije svejedno koliko je žrtava bilo u Jasenovcu, treba i dalje istraživati“. Mrežni novinski portal Novi list. Objavljeno 13. maja 2018.
- <<http://novolist.hr/Vijesti/Hrvatska/Baric-podrzava-predsjednicu-Nije-svejedno-koliko-je-zrtava-bilo-u-Jasenovcu-treba-i-dalje-istrazivati>>
- „Intervju predsjednika Tuđmana 20. travnja 1996.“ Otvorena internetska biblioteka wikisource.org. Stranica zadnji put uređivana 20. veljače 2015. Prema izvoru: <http://predsjednik.hr/Zagreb20.Travnja1996>
- <https://hr.wikisource.org/wiki/Intervju_predsjednika_Franje_Tu%C4%91mana_20._travnja_1996>
- Nenad Jovanović, „Dragosavac: U Hrvatskoj je pobijedila kontrarevolucija“. Službeni portal Srpskog kulturnog društva Prosvjeta. Objavljeno 11. srpnja 2011. u rubrici „Vijesti“.

<<http://www.skdprosvjeta.com/news.php?id=133>>

Mrežne stranice Javne ustanove Spomen-područje Jasenovac. Objavljeno 4. januara 2018. u rubrici „Vijesti“.

<<http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=8815>>

Redakcijska vijest „U Spomen području Donja Gradina prošle godine 12.685 posjetilaca“. Mrežne stranice Radio-televizije Kozarska Dubica. Objavljeno 4. januara 2018. <<http://www.rtv-kd.com/u-spo-men-podrucju-donja-gradina-prosle-godine-12-685-posjetilaca/>>

Žarko Ivković. „Što je Tuđman rekao u Jasenovcu u lipnju 1996. odajući počast žrtvama“. Mrežni novinski portal Večernjeg lista. Objavljeno 16. maja 2018. u rubrici „Povijesne kontroverze“.

<<https://www.vecernji.hr/vijesti/sto-je-tu-man-rekao-u-jasenovcu-u-lipnju-1996-odajuci-pocast-zrtvama-1245608>>

Zvonimir Despot, „Titov intimni prijatelj Ivan Krajačić Stevo bio je protiv dizanja spomenika u Jasenovcu“. Objavljeno 23. avgusta 2013. u rubrici „Bumerang prošlosti“. <<https://blog.vecernji.hr/zvonimir-despot/titov-intimni-prijatelj-ivan-krajacic-stevo-bio-je-protiv-dizanja-spomenika-u-jasenovcu-1078>>

Salamon Jazbec

“Half a century of Jasenovac commemorations”

Any society remembers what happened to it, in a manner that directs the progression of the present and creates apprehension towards the future. Will such memory always be a faithful representation of the past? Probably not, but what we call “common folk” tends to remember its past in ways that can not be recorded by official histories. Commemorations in Jasenovac are losing their significance since they are increasingly viewed as yet another political gathering, organized over yet another political reason, and then presented on live television throughout the 24-hour news cycle. It is yet another annual commemoration of the bloody Balkans trauma, standing in a shooting distance between two wars, where one unfinished conflict reconnects with a future one that is already in motion.